

AZ AMERIKAI KÖRNYEZETTÖRTÉNETI KUTATÁS GENEALÓGIÁJA

RÁCZ LAJOS⁷³

THE GENEALOGY OF THE AMERICAN ENVIRONMENTAL HISTORY RESEARCH

Abstract: The field of environmental history is a relatively new subfield of the American history. Although its roots extended much earlier, environmental history is primarily a product of the 1970s and 1980s. This field was largely the outgrowth of the events and turmoil of their own times rather than evolving from the independent study of the past. Environmental history emerged during an era of heightened concern over the quality of the environment and threats to nature and human health. Environmental historians largely studied natural environments and different manifestations of wilderness.

Az emberi civilizáció és a természeti környezet közötti kapcsolat vizsgálata alapvető és megkülönböztető sajátossága az amerikai történetírásnak. Észak-Amerikában az újkor idején a környezet átalakulásának folyamata rendkívüli gyorsasággal ment végbe. Azok a környezeti átalakulások, amelyek Európában évszázadokig tartottak, Észak-Amerikában jobbra néhány generáció alatt végbementek. A 19. század végére zárult le a „*frontier*” mozgalom időszaka, ami véget vetett a kimeríthetetlen természeti erőforrások illúziójának is.

KÖRNYEZETI GONDOLKODÁS ÉS KÖRNYEZETVÉDELEM A KÖRNYEZETVÉDŐ MOZGALMAK MEGJELENÉSE ELŐTT

Az 1970-es években általánossá vált az a vélekedés az amerikai környezet-történészek között, hogy Amerika első „ökológusai” az indiánok voltak, s a modern környezettudatos gondolkodás csupán visszatérés az indiánok „földi bölcsességéhez” (*Jacobs, W. R.* 1980). Az indiánok vallása egyfajta animikus panteizmus volt, amelynek keretében a közösség korlátozta az erőforrások (víz, fa, állatállomány) felhasználását. (Nem véletlen, hogy az 1970-es évek elejétől a környezetvédelmi reklámokban rendre indián színészeket szerepeltetnek). Amikor viszont az indiánok kapcsolatba kerültek az európaiak által irányított prém és borkereskedelem hálózatával, hozzájutottak a tűzfegyverekhez, és az indián társadalom koherenciája is meggyengült, a korábban létező környezettudatos gondolkodás hamar elenyészett. S a hatékonyabb vadászeszközöknek köszönhetően, hatalmas bölény mészárlások

⁷³ Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar, Történettudományi Tanszék. 6725 Szeged, Hattyas sor 10. E-mail: raczl@jgytf.u-szeged.hu

történetek, ahol még manapság is rengeteg bölénycsontot lehet találni (ezeket „kill-sites”-oknak nevezik az amerikai környezettörténészek).

A 20 század derekáig négy olyan környezettudatos gondolkodó lépett színre, akik megvetették az amerikai környezetvédelem, illetve az ökológikus gondolkodás alapjait, s akiket az amerikai környezettörténet az előfutárainak tart: *Henry David Thoreau*, *George Perkins Marsh*, *John Muir* és *Aldo Leopold*.

A modern amerikai környezeti gondolkodás mindenekelőtt *Thoreau* (1817-62) hatását viseli magán. *Thoreau* a Harvard elvégzése után sikertelenül próbált megfelelő munkát találni, majd úgy határozott, hogy elhagyja a civilizációt, s egy Walden nevű tó partján telepedett le 1845 és 1847 között. A maga építette kunyhóban él, halat fogott, gyümölcsöket gyűjtött, kertészkedett, s emellett a napjai versírással és meditációval teltek. Ezekből az élményekből táplálkozik az 1854-ben megjelent „*Walden*” című könyve. *Thoreau* természetfelfogása transzcendentális, fontos kategóriái a „megszentelt hely”, illetve a „hely szelleme” (*Thoreau, H. D.* 1980). *Thoreau* a természeti környezetről szóló írásaiban arra a kérdésre kísérel meg választ találni, hogy az ember miként képes együtt élni a természettel, anélkül, hogy annak harmóniáját felborítaná. *Thoreau* gondolkodásának gyökereit a puritán hagyomány, és a pogány indián természet kultuszok jelentették, aki egyébként vegetariánus volt. A modern környezettörténet írás *Thoreau*-t misztikus protokölögusként tartja számon.

A 19. század másik meghatározó amerikai környezeti gondolkodója *George Perkins Marsh*, akinek családja az amerikai intellektuális arisztokráciához tartozott. *Marsh* a „frontier” területen, Vermontban nőtt fel, s így végignézhetette miként alakult át a csaknem háborítatlan erdőség degradált kultúrtájjá. A Vermontban szerzett tapasztalatait összegezte 1864-ben a „*Man and Nature: or, Physical Geography as Modified by Human Action*” című munkájában (*Marsh, G. P.* 1965). *Thoreau* inkább rövid és gyakorlati tanácsokat adott a természettel való együttélésre, *Marsh* ezzel szemben általános és globális kontextusban gondolkodott.

KORAI KÖRNYEZETVÉDELMI MOZGALMAK

A polgárháború után hatalmas iramban kezdődött el az erdőirtás, egy 1878-as törvény értelmében minden állampolgárnak joga volt megvásárolni 160 acre kiterjedésű nem mezőgazdasági területet 2,5 dolláros egységáron. Ez ellen elsőként egy német bevándorlóból lett szövetségi erdészeti főtisztviselő, *Carl Schurz* lépett fel, aki az erdővédelemben a „porosz módszer” vezette be (*Udall, S. L.* 1988). *Schurz* tevékenységének eredményeként 1891-ben elfogadták az erdővédelmi törvényt, amelynek értelmében minden köztulajdonban lévő erdőt védelem alá vettek. 1898-ban a Mezőgazdasági Minisztériumon belül megalakult az „Erdészeti Osztály” *Gifford Pinchot* irányítása alatt. *Pinchot* arra törekedett, hogy a szövetségi erdőterületek egyben állatrezervátumok is legyenek.

Az amerikai közvélemény nem elsősorban a haszonelvű környezetvédelem, sokkal inkább „esztétikai-etikai” okokra alapozott környezetvédelem iránt volt fogékony. A környezetvédelmi célból létrejött civil szervezetekben pedig (Appalachian Mountain Club, 1876; San Francisco's Sierra Club, 1892) feltűnően magas volt a nők aránya, ami a 1970-es években induló ökofeminizmusnak fontos érve lesz. Az etikai-esztétikai indítékokra alapozott környezetvédelmi mozgalmaknak nagyon erős hazafias ideológiája is volt az Egyesült Államokban.

A „*frontier*” korszak legfontosabb vesztesége az erdők pusztulás mellett az állatvilág megtizedelődése, illetve számos állatfaj kipusztulása volt. A prekolumbiánus észak-amerikai galamb populációt 3-5 milliárdra becsülték, az utolsó vadon élő példányt 1899-ben ejtették el, s a faj utolsó képviselője, Martha, a Cincinnati állatkertben pusztult el 1914-ben. Becslések szerint 1492-ben 60 millió bölény élt Észak-Amerikában. 1894-ben egy kormányzati felmérés már csak 80 vadon élő példányról tudott, s néhány ezerről, amelyek különféle ranchokban és rezervátumokban éltek (*Reiger, J.* 1986, *Dunlap, T. R.* 1988, *Pisani, J. P.* 1985). A vadászat szabályozása, korlátozása, illetve a vadállomány védelme érdekében vadász sportegyesületek jöttek létre, amelyek ugyancsak fontos intézményei voltak (Boone és Crockett Club, 1888) az amerikai környezetvédelemnek (*Dunlap, T. R.* 1988).

A NEMZETI PARKOK

Roderick Nash környezettörténeti munkájának előszavát azzal kezdi: „Amerika három dologgal járult hozzá a világ civilizációjához: a coca-colával, a kosárlabdával és a nemzeti parkokkal (*Nash, R.* 1978). Az iparosodó Amerikában nagy igény mutatkozott olyan helyek iránt, ahol pihenni, regenerálódni lehet. Ilyen védelem alá vett közterületek voltak az Auburn-hegység (1831) Boston közelében, a Central park (1861) New Yorkban és a Yosemite völgy (1864).

Meghatározó figurája volt az amerikai környezeti gondolkodásnak és környezetvédelemnek *John Muir* (1838-1914), Skóciában született, spártai körülmények között nőtt fel, a családjával érkezett és telepedett le Wisconsinban. Saját megfogalmazása szerint e két helyen járta ki a „Természet Egyetemét”. Később ügyes politikus lett belőle, s ő volt az, aki a Yosemite völgyet előbb védetté nyilvánította (1864), majd megszervezte a nemzeti parkot (1900) *Muir Thoreau*-hoz hasonlóan ugyancsak a puritán vallási tradícióra támaszkodott, s erre alapozta környezeti etikáját.

Az első nemzeti park az utóvulkáni jelenségekről híres Yellowstone-ban jött létre 1872-ben 3300 négyzetmérföldön. Ugyanakkor ezek a korai nemzeti parkok inkább voltak egyfajta nagyobb vásári látványosságok, illetve hatalmas piknikező területek, mint védett természeti tájak. Az 1960-as évekig gyakorlatilag bárhol szabadon lehetett gépkocsival közlekedni, általánosan elterjedt látványosság volt az indián rodeó, s jelen voltak a nagy gyorséttermi láncok, amelyekről lehetett

ételt rendelni kiszállítással is. Az élővilág hatékonyabb védelme érdekében először a floridai Everglades Nemzeti Park (1934) kiépítése idején léptek fel a környezeti aktivisták (*Runte, A.* 1979, *Nash, R.* 1972).

Aldo Leopold (1887-1948) a 20. század első felének legjelentősebb környezeti gondolkodója, aki a Yale Egyetem erdészeti karának egyik első növendéke volt. *Leopold* ökológiai gondolkodására nagy hatással volt, hogy amikor az 1920-as években az utolsó farkasokat is levadászták az amerikai nemzeti parkokban, a szarvas állomány mértéktelenül elszaporodott. Ebből *Leopold* arra a következtetésre jutott, hogy a természetet életközösségként, organikus rendszerként kell szemlélni, s „az embernek az élővilág teremtményeit az evolúció odüsszeiájában útitársnak kell tekintenie” (*Leopold, A.* 1949).

A NUKLEÁRIS ENERGIA KORA

Az ökológiai, illetve a környezetvédelmi gondolkodás számára új, és minden korábbinál nagyobb kihívást jelentett az a technológiai fejlődés, amely a második világháború után kezdődött, s amelynek meghatározó összetevője volt a nukleáris energia felhasználása. 1957-ben építették meg az első polgári célú reaktort Pennsylvániában, nem véletlen, hogy az első civil szervezet a nukleáris energiával kapcsolatos független tájékoztatás érdekében alakult St. Louisban, 1958-ban (*Citizens Committee for Nuclear Information, CNI*).

1962-ben jelent meg *Rachel Carson* könyve, a „Néma tavasz” (*Silent Spring*), amely a 20. század környezetszennyezési eseteit dolgozza fel hatalmas adatbázisra alapozva, s később profétikusnak bizonyult megállapításokat tett a szerző a környezetszennyezés alakulására és következményeire vonatkozóan (*Carson, R.* 1966). *Carson* (1907-64) végzettségét tekintve biológus, s könyvének jelentőségét gyakran hasonlították *Darwin* „A fajok eredetéről” szóló munkájához, mindenesetre az amerikai környezettörténet születését *Carson* könyvének a megjelenésétől datálják. Az Amerikai Környezettörténeti Társaság (*American Society for Environmental History*) 1977-ben alakult a multidiszciplináris környezettörténeti kutatások előmozdítása érdekében. Két nagyjelentőségű környezetvédelmi mozgalom indult el Észak-Amerikából ez idő tájt, 1971-ben Kanadában megalapították a Greenpeace-t, 1981-ben „*Earth First*” néven egy radikális környezetvédő szervezet alakult meg.

AZ AMERIKAI KÖRNYEZETTÖRTÉNETI KUTATÁS IRÁNYZATAI

Az amerikai környezettörténeti kutatás multidiszciplináris tudományterület lévén a szerint tagolható, hogy milyen probléma-csoportok kutatásával foglalkozik egy-egy irányzat, illetve, hogy mely tudományágak eszköztárát használják a környezettörténet kutatói.

Városok és a környezet

A városok épített környezetükkel egyfelől eltávolítják az embert a természeti környezettől, másfelől pedig olyan „anyagcsere” problémákat (víz, szennyvíz, közlekedés, fűtés) vet fel a városi élet, amely számos újkeletű problémát vet fel. *Nelson M. Blake* úttörő munkájában a városok vízellátásával foglalkozott (*Water for the Cities*), munkájában a vízellátást és a szennyvíz problémáját ökológiai kontextusban tárgyalta. *Carl W. Condit* egy terjedelmes monográfiában dolgozta fel Chicago urbanizációját, s annak hatását a város belső és külső környezetére (*Blake, N. B.* 1956, *Condit, C. W.* 1973, 1974, 1980, 1981). *Martin V. Melosi* több kötetben dolgozta fel a korai iparosodás korának (1870-1930) városi környezetszennyezési problémáit (*Melosi, M. V.* 1980, 1981, 1985, *Smilor, R. W.* 1978). Különösen nagy figyelmet kapott a városokkal foglalkozó környezettörténeti munkákban a levegőszennyezés (*Allison, O. H.* 1978, *Grinder, R. D.* 1973, *Paterson, A. M.* 1975). *Joel Tarr* és *Bill Lamperes* esettanulmányokat készített Pittsburgh 1940-es évekbeli szmog problémáiról, a korabeli beszámolókból ebben a városban a szennyezett levegő miatt alkalmanként az autók is lefulladtak (*Tarr, J. A. – Lamperes, B.* 1981, *Tarr, J. A. – Koons, K.* 1982, *Tarr, J. A. – Zimring, C.* 1997, *Stradling, D.* 1996). 1991-ben jelent meg *William Cronon* kiváló könyve, a „*Nature's Metropolis*”, amelyben a szerző a városi „anyagcsere” folyamatát követi nyomon Chicago példáján, bemutatja azt háttérterületet, amelyre a város működése alapozódik, illetve azt a kapcsolatrendszeret, ami a nagyvárost összeköti a hinterlandjával (*Cronon, W.* 1991).

A közegészségügy és a környezet

A népesség egészségügyi helyzete szorosan összefügg a környezet állapotából. *Merril Eisenbud*, eredeti végzettségét illetően fizikus volt az első, aki történeti léptékben vizsgálta az egészségügyi helyzet és a természeti környezet kapcsolatát (*Eisenbud, M.* 1978). *Merril Eisenbud* vizsgálatai elsősorban az industrializáció amerikai hatásaival foglalkoztak.

Az egészségügyi problémák feltárása a második világháború után alakult környezetvédelmi szervezetek is az egyik központi feladatuknak tekintik. Amerikai környezettörténészek között elterjedt az a vélekedés, hogy a háztartási komfortot szolgáló gépek (porszívó, mosógép...) jelentős környezeti veszélyforrások (*Hoy, S.* 1995, *Ogle, M.* 1996, *Schwartz-Cowan, R.* 1983, *Strasser, S.* 1982, *Kleinberg, S. J.* 1989, *Bushman, R. L.* 1992, *Goldstein, C. M.* 1994).

Christopher C. Sellers az ipari higiénia változásait vizsgálta az amerikai iparosodás történetében, míg *Mark Aldrich* a munkahelyi baleseteket és más egészségkárosodásoknak az okait vizsgálta környezettörténeti nézőpontból (*Sellers, C. C.* 1997, *Douglas, M. – Wildavsky, A.* 1982, *Wildavsky, A.* 1995, *Mazur, A.* 1998).

Az ipar és a környezet

Az amerikai környezettörténeti kutatás egyik legfontosabb, s legnagyobb közfigyelmet kiváltó témája az ipari termelés környezeti következményeinek vizs-

gálata. *Joseph A. Pratt* a texasi olajfinomítók környezeti hatásait elemezte, *Andey Hurley* a new yorki kikötő környezeti terhelését vizsgálta a 19. század végétől, *John T. Cumbler* pedig a nehézipar okozta környezeti károkat a Connecticut folyó mentén (*Pratt, J. A.* 1980, *Hurley, A.* 1980, *Cumbler, J. T.* 1995, *Morgan, H. W.* 1974, *Pratt, J. A.* 1980). Környezettörténeti szempontból a legjobb összefoglaló az ipar civilizációs és a környezeti hatásairól a történeti korokban *Robert B. Gordon* és *Patrick M. Malone* könyve, a „*The Texture of Industry*”, amely a korai régészeti feltárásoktól a jelenkorig követi végig az ipar fejlődését ökológikus nézőpontból (*Gordon, R. B. – Malone P. M.* 1994). Az újkori vasipar környezeti terheléséről szól *Michel Williams* könyve, az „*Americans and Their Forests*” (*Williams, M.* 1989). Az ipar környezeti hatásait, illetve ennek politikai-jogi környezetét számos amerikai szerző vizsgálta, így *Craig Colten*, *Hugh Gorman* és *Andrew Hurley* (*Colten, C. E.* 1988, 1990, 1994, *Colten, C. E. – Skinner, P. N.* 1996, *Hurley, A.* 1997, 1998, *Bookspan, S.* 1991, *Bullard, R. D.* 1990, 1994).

Természeti erőforrások

A természeti erőforrások korlátozott voltának felismerése, illetve a nem megújuló energiaforrások kimerülésének fenyegetése az 1960-70-es évek egyik legmeggrázóbb felismerése volt. *Robert M. Morgan* „*Water and the Land*” című munkájában a különféle öntözési technológiák hatékonyságát és veszélyeit hasonlította össze. Nagyszámú környezettörténeti munka foglalkozik a vízrendezések ökológiai vonatkozásaival. *Todd Shallatt* „*Structures in the Stream*”, *Donald C. Jackson* pedig a „*Building the Ultimate Dam*” című könyvében a vízszabályozások ökológiai tapasztalatait vizsgálja meg (*Morgan, R. M.* 1993, *Shallatt, T.* 1994, *Jackson, D. C.* 1995, *Stevens, J. E.* 1988, *Foster, M. S.* 1989, *Kluger, J. R.* 1992, *Wolf, D. E.* 1996, *Schneider, D. W.* 1996).

Peter A. Coates a 800 mérföld hosszú transzalaszkai kőolajvezeték környezeti hatásait vizsgálta meg (*Coates, P. A.* 1991). *Duane A. Smith* az amerikai bányászat történetét írta meg környezettörténeti nézőpontból 1800 és 1980 között (*Smith, D. A.* 1987). *William Cronon* pedig az alaszkaiai Kennebec városka történetét dolgozta fel, amelyet a közeli rézlelőhely éltetett a 20. század eleje óta, azonban az 1970-es évek óta már csak szellemváros (*Cronon, W.* 1992). A gazdaság és a természeti környezet kapcsolatát *Carolyn Merchant* dolgozta fel áttekintő módon az amerikai gyarmatok megalapításától kezdődően (*Merchant, C.* 1989). *Donald Worster* pedig rendkívüli hatású könyvet írt az 1930-as évek amerikai porvihar válságáról (*Worster, D.* 1979).

Környezetpolitika

A természeti környezet és az ipari tevékenység kapcsolatát a modern korban a környezetpolitika hivatott szabályozni. A környezetpolitika határozza meg a környezethasználat elfogadható normáit, ilyen módon visszatükrözi a korabeli társadalom politikai preferenciáit. A természeti környezet állapota a második világhá-

borút követően került az amerikai országos politika egyik központi kérdésévé. 1972-ben alakult meg az amerikai kongresszus keretében az „Office of Technology Assessment” (OTA), amelynek szakértői az ipari tevékenységek környezeti és társadalmi hatásait vizsgálták (a szervezet 1995-ig létezett, ekkor a költségvetési megszorításoknak esett áldozatul), és ajánlásokat fogalmaztak meg (**Bimber, B.** 1996).

Az 1970-es és 1980-as években számos olyan környezettörténeti munka jelent meg, amelyek történeti aspektusból vizsgálták meg a környezetpolitika változásait. 1973-ban jelent meg *E. F. Schumacher* könyve nagyhatású könyve a „*Small Is Beautiful*” és *Ivan Illich* „*Tools for Conviviality*” (**Schumacher, E. F.** 1973, **Illich, I.** 1973). Számos szerző foglalkozott az energiapolitika kérdéseivel, így például *Richard Vietor* a szénhasználatról írt könyvet, *Hugh Gorman* a kőolajbányászat szabályozásának történetét elemezte, *James Williams* pedig Kalifornia energiagazdálkodásának történetét dolgozta fel környezetpolitikai nézőpontból. Talán a legnagyobb hatású munka ebben a témakörben *Walter A. Rosenbaum* könyve volt, az „*Energy, Politics, and Public Policy*” (**Vietor, R. H. K.** 1980, **Gorman, H. S.** 1996, **Williams, J. C.** 1987).

Ökofeminizmus

Az ökofeminizmus születése *Francoise d'Eaubonne* 1974-ben megjelent könyvéhez „*Le féminisme ou la mort*” (Feminizmus vagy halál) köthető (**D'Eaubonne, F.** 1976). Az ökofeminizmusban összekapcsolódnak a radikális feminista nézetek az ökológiai mozgalmak ideológiájával. Az ökofeminista szerzők párhuzamot vonnak a természet kizsákmányolása és a nők elnyomása között a történeti korokban (**Ruether, R.** 1975, **Daly, M.** 1978, **Griffin, S.** 1978, **Plant, J.** 1989, **Diamond-Orenstein, G. F.** 1990, **Warren K. J.** 1996, **Gaard, G.** 1993, **Herron, J. P. – Kirk, A. G.** 1999). *Carolyn Merchant* az ökofeminista mozgalmat úgy értékeli, hogy követői a biológiai és a társadalmi folyamatosság és reprodukció, az organikus világlátás hívei, szemben a maszkulin profitorientált gondolkodással (**Merchant, C.** 1992).

Környezeti katasztrófák

A környezeti katasztrófákkal foglalkozó kutatási irány előzménye *George Perkins Marsh* könyvéig vezethető vissza, de fontos előzményt jelentettek a középnyugati porviharokkal foglalkozó kutatások az 1920-30-as években. Ennek a kutatási irányzatnak az eredményeit összegezte *Theodore Steinberg* a „*The Unnatural History of Natural Disaster in America*” című könyvében (**Steinberg, T.** 2000).

A világ környezettörténete

Az amerikai szerzők számos összefoglaló munkát jelentettek meg a 20-21. század fordulóján, amelyben globális nézőpontból vizsgálták meg egy-egy régió,

illetve esetenként az egész Föld ökoszisztémájának történetét a humán ökológiai paradigma felhasználásával.

Az amerikai történelem környezettörténeti szempontú áttekintését készítette el *Harcard Sitkoff*, illetve *Theodore Steinberg* (**Sitkoff, H.** 2001, **Steinberg, T.** 2002). Globális perspektívát használt az eredendően földrajzos *Jared Diamond* „*Guns, Germs and Steel: The Fate of Human Societies*” című munkájában (**Diamond, J.** 1999). Ugyancsak globális léptékű környezettörténeti munka *John R. McNeill* két könyve, amelyeket számos nyelvre lefordítottak (**McNeill, J. R.** 2001, **McNeill, J. R. – McNeill, W.** 2003). A „*Something New Under the Sun: An Environmental History of the Twentieth Century*” elnyerte a Nemzetközi Történeti Társulat könyv díját is.

Ugyancsak főként amerikai környezettörténészek erőfeszítésének eredményeként született meg az „*Encyclopedia of World Environmental History*”, a háromkötetes enciklopédia szerkesztői *Shepard Krech, John R. McNeill* és *Carolyn Merchant* voltak (**Krech, S. et al.** 2004).

AZ AMERIKAI KÖRNYEZETTÖRTÉNETI ISKOLA SAJÁTOSÁGAI

Az amerikai környezettörténeti munkák nagyobb része az industrializáció korával, illetve az iparosodás környezeti hatásaival foglalkozik. Ez részint az amerikai nemzet viszonylag rövid történetével magyarázható, amely összefonódott a természeti környezet gyors átalakításával, részint pedig a kutatási témák pragmatikus megválasztásával, ami ugyanakkor lehetővé teszi a kutatási eredmények gyakorlati felhasználását is.

Az a romantikus-misztikus környezeti etika, amely az alapító atyákat, mindenekelőtt *Thoreau*-t, vagy *Muir*-t jellemezte inkább a környezetvédő mozgalmakban él tovább, a környezeti kutatások pedig erőteljesen szcientizálódtak. Ugyanakkor Észak-Amerikában a környezeti kutatás és a hétköznapi gyakorlat között nincs szakadék, ily módon a tudományos eredmények beépülése a gyakorlatba, illetve a közgondolkodásba igen gyors.

IRODALOM

- Allison, O. H.** 1978. Raymond R. Tucker: The Smoke Elimination Years, 1934-1950. Ph.D. diss., St. Louis University.
- Andrew, H.** 1998. Environmental Inequalities. Washington, D.C.
- Bimber, B.** 1996. The Politics of Expertise in Congress: The Rise and Fall of the Office of Technology Assessment. Albany, N.Y.
- Blake, N. M.** 1956. Water for the Cities: A History of the Urban Water Supply Problem in the United States. Syracuse, N.Y.
- Bookspan, S.** 1991. Potentially Responsible Party Searches: Finding the Cause of Urban Grime. Public Historian 13 spring. pp. 25-34.
- Bullard, R. D.** 1990. Dumping in Dixie: Race, Class, and Environmental Quality. Boulder, Colo.

- Bullard, R. D.** (ed.) 1994. *Unequal Protection: Environmental Justice and Communities of Color*. San Francisco.
- Bushman, R. L.** 1992. *The Refinement of America: Persons, Houses, Cities*. New York.
- Carson, R.** 1966. *Silent Spring*. Penguin, Harmondsworth.
- Coates, P. A.** 1991. *The Trans-Alaska Pipeline Controversy: Technology, Conservation, and the Frontier*. Bethlehem, Pa.
- Colten, C. E.** 1988. Industrial Middens in Illinois: The Search for Historical Hazardous Wastes, 1870-1980. *IA: The Journal of the Society for Industrial Archeology* 14/2. pp. 51-61.
- Colten, C. E.** 1990. Historical Hazards: The Geography of Relict Industrial Wastes, *Professional Geographer* 42. May. pp. 143-56.
- Colten, C. E.** 1994. Chicago's Waste Lands: Refuse Disposal and Urban Growth, 1840-1990, *Journal of Historical Geography* 20. April. pp. 124-42
- Colten, C. E. – Skinner, P. N.** 1996. *The Road to Love Canal: Managing Industrial Waste before EPA*. Austin, Tex.
- Condit, C. W.** 1973, 1974. *Chicago, 1910-70: Building, Planning, and Urban Technology*. 2 Vols. Chicago.
- Condit, C. W.** 1980, 1981. *The Port of New York*. Vol. 1: A History of the Rail and Terminal System from the Beginnings to Pennsylvania Station. Vol. 2: A History of the Rail and Terminal System from the Grand Central Electrification to the Present. Chicago.
- Cronon, W.** 1991. *Nature's Metropolis: Chicago and the Great West*. New York.
- Cronon, W.** 1992. *Kennecott Journey: The Paths out of Town*. In: **Cronon, W. – Miles, G. – Gitlin, J.** (eds.). *Under an Open Sky: Rethinking America's Western Past*. New York. pp. 28-51.
- Cumbler, J. T.** 1995. Whatever Happened to Industrial Waste? Reform, Compromise, and Science in Nineteenth Century Southern New England. *Journal of Social History* 29. fall. pp. 149-171.
- D'Eaubonne, F.** 1976. *Le Feminisme ou la mort*. Pierre Horay, Paris.
- Daly, M.** 1978. *Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism*. Beacon Press, Boston.
- Diamond, J.** 1999. *Guns, Germs and Steel: The Fate of Human Societies*. New York.
- Diamond, I. – Orenstein, G. F.** (eds.) 1990. *Reweaving the World: The Emergence of Ecofeminism*. Sierra Club Books, San Francisco.
- Douglas, M. – Wildavsky, A.** 1982. *Risk and Culture: An Essay on the Selection of Technological and Environmental Dangers*. Berkeley.
- Dunlap, T. R.** 1988a. *Saving America's Wildlife: Ecology and the American Mind, 1850-1990*. University Press, Princeton.
- Dunlap, T. R.** 1988b. Sport Hunting and Conservation, 1880-1920, *Environmental Review* 12 Spring.
- Eisenbud, M.** 1978. *Environment, Technology, and Health: Human Ecology in Historical Perspective*. New York.
- Foster, M. S.** 1989. *Henry J. Kaiser: Builder in the Modern American West*. Austin, Tex.
- Gaard, G.** 1993. *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Temple University Press, Philadelphia.
- Goldstein, C. M.** 1994. *Mediating Consumption: Home Economics and American Consumers, 1900-1940*. Ph.D. diss, University of Delaware.
- Gordon, R. B. – Malone, P. M.** 1994. *The Texture of Industry: An Archaeological View of the Industrialization of North America*. New York.
- Gorman, H. S.** 1996. *From Conservation to Environment: The Engineering Response to Pollution Concerns in the U.S. Petroleum Industry, 1921-1981*. Ph.D. diss, Carnegie Mellon University.
- Griffin, S.** 1978. *Woman and Nature: The Roaring Inside Her*. Harper-Row, New York.
- Grinder, R. D.** 1973. The Battle for Clean Air: The Smoke Problem in Post-Civil War America. In: **Melosi, M. V.** (ed.). *Pollution and Reform in American Cities*. Arthur Cecil Bining, Pennsylvania Iron Manufacture in the Eighteenth Century. Harrisburg, Pa.
- Herron, J. P. – Kirk, A. G.** (eds.) 1999. *Human/Nature: Biology, Culture, and Environmental History*. University of New Mexico Press, Albuquerque.
- Hoy, S.** 1995. *Chasing Dirt: The American Pursuit of Cleanliness*. New York.

- Hurley, A.** 1997. Fiasco at Wagner Electric: Environmental Justice and Urban Geography in St. Louis. *Environmental History* 2. pp. 460-81.
- Illich, I.** 1973. *Tools for Conviviality*. New York.
- Jackson, D. C.** 1995. *Building the Ultimate Dam: John S. Eastwood and the Control of Water in the West*. Lawrence, Kans.
- Jacobs, W. R.** 1980. Indians as Ecologists and Other Environmental Themes in American Frontier History. In: **Vecsey, C. – Venables, R. W.** (eds.). *American Indian Environments: Ecological Issues in Native American History*. University Press, Syracuse.
- Kleinberg, S. J.** 1989. *The Shadow of the Mills: Working-Class Families in Pittsburgh, 1870-1907*. Pittsburgh.
- Kluger, J. R.** 1992. *Turning on Water with a Shovel: The Career of Elwood Mead*. Albuquerque, N. Mex.
- Krech, S. – McNeill, J. R. – Merchant, C.** (eds.) 2004. *Encyclopedia of World Environmental History*. Routledge, New York.
- Leopold, A.** 1949. *A Sand County Almanac*. Oxford University Press, New York.
- Marsh, G. P.** 1965. *Man and Nature*. Harvard University Press, Cambridge.
- Mazur, A.** 1998. *A Hazardous Inquiry: The "Rashomon" Effect at Love Canal*. Cambridge, Mass.
- McNeill, J. R.** 2001. *Something New Under the Sun: An Environmental History of the Twentieth Century*. Penguin, London.
- McNeill, J. R. – McNeill, W.** 2003. *The Human Web*. Norton and Company, New York.
- Melosi, M. V.** (ed.) 1980. *Pollution and Reform in American Cities, 1870-1930*. Austin, Tex.
- Melosi, M. V.** 1981. *Garbage in the Cities: Refuse, Reform, and the Environment*. College Station, Tex.
- Melosi, M. V.** 1985. *Coping with Abundance: Energy and Environment in Industrial America*. Philadelphia.
- Merchant, C.** 1989. *Ecological Revolutions: Nature, Gender, and Science in New England*. Chapel Hill, N.C.
- Merchant, C.** 1992. *Ecofeminism, Radical Ecology: The Search for a Livable World*. Routledge, New York.
- Morgan, H. W.** (ed.) 1974. *Industrial America: The Environment and Social Problems, 1865-1920*. Chicago.
- Morgan, R. M.** 1993. *Water and the Land: A History of American Irrigation*. Fairfax.
- Nash, R.** 1972. *Environment and Americans: The Problem of Priorities*. Holt-Rinehart and Winston, New York.
- Nash, R.** 1978. Introduction. In: **Hendee, J. C. et al.** *Wilderness Management*. Forest Service, Department of Agriculture, Washington, D.C.
- Ogle, M.** 1996. *All the Modern Conveniences: American Household Plumbing, 1840-1890*. Baltimore.
- Paterson, A. M.** 1975. Oranges, Soot, and Science: The Development of Frost Protection in California. *Technology and Culture* 16. July.
- Pisani, D. J.** 1985. Forests and Conservation, 1865-1890. *Journal of American History* 72 September.
- Plant, J.** (ed.) 1989. *Healing the Wounds: The Promise of Ecofeminism*. New Society Press, Philadelphia.
- Pratt, J. A.** 1980. Letting the Grandchildren Do: Environmental Planning during the Ascent of Oil as a Major Energy Source. *Public Historian* 2. summer.
- Pratt, J. A.** 1980. *The Growth of a Refining Region*. Greenwich, Conn.
- Reiger, J.** 1986. *American Sportsmen and the Origins of Conservation*. University of Oklahoma Press, Norman.
- Rosenbaum, W. A.** 1987. *Energy, Politics, and Public Policy*. 2nd ed. Washington, D.C.
- Ruether, R.** 1975. *New Woman, New Earth: Sexist Ideologies and Human Liberation*. Seabury Press, New York.
- Runte, A.** 1979. *National Parks: The American Experience*. University of Nebraska Press, Lincoln.

- Schneider, D. W.** 1996. Enclosing the Floodplain: Resource Conflict on the Illinois River, 1880-1920, *Environmental History* 1.
- Schumacher, E. F.** 1973. *Small Is Beautiful: Economics as if People Mattered*. New York.
- Schwartz-Cowan, R.** 1983. *More Work for Mother: The Ironies of Household Technology from the Open Hearth to the Microwave*. New York.
- Sellers, C. C.** 1997. *Hazards of the Job: From Industrial Disease to Environmental Health Science*. Chapel Hill, N.C.
- Shallat, T.** 1994. *Structures in the Stream: Water, Science, and the Rise of the U.S. Army Corps of Engineers*. Austin, Tex.
- Sitkoff, H.** 2001. *Perspectives on Modern America: Making Sense of the Twentieth Century*. New York.
- Smilor, R. W.** 1978. *Confronting the Industrial Environment: The Noise Problem in America, 1893-1932*. Ph.D. diss, University of Texas.
- Smith, D. A.** 1987. *Mining America: The Industry and the Environment, 1800-1980*. Lawrence, Kans.
- Steinberg, T.** 2000. *Acts of God: The Unnatural History of Natural Disaster in America*. Oxford University Press, New York.
- Steinberg, T.** 2002. *Down to Earth: Nature's Role in American History*. New York.
- Stevens, J. E.** 1988. *Hoover Dam: An American Adventure*. Norman, Okla.
- Stradling, D.** 1996. *Civilized Air: Coal, Smoke, and Environmentalism in America, 1880-1920*. Ph.D. diss, University of Wisconsin, Madison.
- Strasser, S.** 1982. *Never Done: A History of American Housework*. New York.
- Tarr, J. A. – Koons, K.** 1982. Railroad Smoke Control: A Case Study in the Regulation of a Mobile Pollution Source. In: **Daniels, G. H. – Rose, M. H.** (eds.). *Energy and Transport: Historical Perspectives in Policy Issues*. Beverly Hills, Calif. pp. 71-92.
- Tarr, J. A. – Lamperes, B.** 1981. Changing Fuel Use Behavior and Energy Transitions: The Pittsburgh Smoke Control Movement, 1940-1950, A Case Study in Historical Analogy. *Journal of Social History* 14. pp. 561-588.
- Tarr, J. A. – Zimring, C.** 1997. The Struggle for Smoke Control in St. Louis: Achievement and Emulation. In: **Hurley, A.** (ed.). *Common Fields: An Environmental History of St. Louis*. Saint Louis. pp. 199-220.
- Thoreau, H. D.** 1980. *Walden*. New American Library, New York.
- Udall, S. L.** 1988. *The Quiet Crisis and the Next Generation*. Peregrine Smith, Salt Lake City.
- Vecsey, C. – Venables, R. W.** (eds.) 1980. *American Indian Environments: Ecological Issues in Native American History*. University Press, Syracuse.
- Vietor, R. H. K.** 1980. *Environmental Politics and the Coal Coalition*. College Station, Tex.
- Warren, K. J.** (ed.) 1996. *Ecological Feminist Philosophies*. Indiana University Press, Bloomington–Indiana.
- Wildavsky, A.** 1995. *But Is It True? A Citizen's Guide to Environmental Health and Safety Issues*. Cambridge, Mass.
- Williams, M.** 1989. *Americans and Their Forests: A Historical Geography*. New York.
- Wolf, D. E.** 1996. *Big Dams and other Dreams: The Six Companies Story*. Norman, Okla.
- Worster, D.** 1979. *Dust Bowl: The Southern Plains in the 1930s*. New York.